

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

ОШОВСЬКИЙ Віталій Іванович - перший заступник Голови Державної пенітенціарної служби України

В статті розглянуто досвід пенітенціарних систем ряду європейських країн. Автор звернув увагу на найкращі досягнення Німеччини, Норвегії, Швейцарії та Польщі в сфері відбування покарань та ресоціалізації злочинців, проаналізував можливість та цільовість впровадження такого досвіду в українських реаліях.

Ключові слова: пенітенціарна служба, ресоціалізація злочинців, управління виправними установами.

У руслі євроінтеграційних процесів масове запровадження іноземного досвіду в різних сферах суспільного життя в Україні вже стало нормою, не є виключенням і державна політика у сфері виконання кримінальних покарань. Оптимізація діяльності вітчизняних державних установ можлива за умови застосування напрацювань відповідних структур інших держав, що є зразковими в тому чи іншому контексті, з врахуванням українських реалій. Для кращого розуміння необхідних змін у підході до організації та виконанні кримінальних покарань в Україні, а також більш детального ознайомлення з успішними моделями функціонування пенітенціарних систем у Європі, доречно зупинитись більш детально на досвіді таких країн як Норвегія, Німеччина, Швейцарія та Польща. Цей вибір не є випадковим. Норвегія та Німеччина належать до числа країн, у яких кількість осіб, що відбувають покарання (в розрахунку на 100 000 населення), є найнижчим. Досвід Швейцарії

набуває особливої ваги з огляду на високий рівень децентралізації влади в цій країні, що відповідає новітнім вітчизняним реформаторським ідеям. Польща в зазначеному переліку – країна, яка 25 років тому мала реалії найбільш схожі на українські, тому її досвід є особливо корисним.

Метою статті є пошук шляхів удосконалення адміністративних процедур діяльності державної пенітенціарної служби України на основі аналізу відповідного досвіду Норвегії, Німеччини, Швейцарії та Польщі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Розпочнемо з аналізу досвіду Норвегії, країни, де станом на серпень 2014 року покарання у в'язниці відбували менш ніж 4000 осіб, при населенні 5 мільйонів осіб (це означає, що на 100 000 населення відбуває покарання всього 75 осіб, у порівнянні з США, де цей показник складає 707 осіб на кожні 100 000 населення) [1]. З метою кращого розуміння ставлення до засуджених в Норвегії, про що мова піде далі, для початку слід дати загальну характеристику пенітенціарній системі цієї країни взагалі. Особлива географічна форма країни та низький рівень щільності населення, в поєднанні з намірами, аби дозволити злочинцю відбувати покарання якомога ближче до місця, де він проживає (наближеність до інфраструктурної мережі та до відповідних постачальників послуг), обумовлює необхідність існування

великої кількості невеликих тюрем. Загалом, Норвегія має ємкість майже в 3900 камер у 43 тюрмах. Майже дві третини з них є суворого режиму. Найбільша тюрма в Осло має 392 камери, тоді як найменша всього 13. У Норвегії відсутні спеціальні тюрми для осіб, підданих попередньому ув'язненню. Найдовше тюремне ув'язнення складає 21 рік, середній термін складає близько 8 місяців. Більше 60 % строків ув'язнення до 3 місяців, та майже 90% - менше ніж 1 рік. На підставі гуманного утримання під вартою діє політика «одного ув'язненого на одну камеру». Однак, цей принцип створив труднощі, оскільки кількості камер не завжди вистачає. «Лист очікування» для засуджених – поширена практика, коли засуджений після винесення вироку отримує лист з повідомленням, коли та в якій в'язниці відбуватиме покарання. Очікування може зайняти до року. Оскільки це вважається поганою практикою та додатковим покаранням для порушника, відбуваються масштабні заходи, щоб зменшити цей список [2].

Наявність значного відсотка вироків з невеликими термінами та гідні умови відбування покарання покликані попередити правопорушника, надати йому можливість для виправлення, поряд з тим не застосовуючи до нього справжніх каральних повноважень. Коли станом на червень 2015 року кількість осіб, що очікують в черзі, перевищила 1100, Парламент прийняв пропозицію уряду про оренду тюрми *Norgerhaven* в Нідерландах (з 1 вересня цього року), для початку на термін до 3 років та з можливістю продовження угоди на строк до 2 років [3].

Безумовно, найважливішою складовою пенітенціарної системи є персонал. Тюремні службовці в Норвегії проходять дворічний курс навчання в Академії кримінально-виконавчої служби Норвегії (KRUS), де вони отримують повну оплату та навчання з таких предметів, як психологія, кримінологія, право, права людини та етики. За кожним ув'язненим в Норвегії закріплюється офіцер, який допомагає в контактах з третіми особами, такі як постачальники послуг або посадові особи в колі кримінально-виконавчої системи. Тюремний персонал у Норвегії

не має зброї та складається приблизно на 40% з жінок-офіцерів [2].

У контексті підготовки персоналу для вітчизняної системи виконання покарань ми усвідомлюємо, що знаходимося на початку шляху. Наразі в системі ДПтС України існує Інститут кримінально-виконавчої служби, Чернігівський юридичний коледж ДПтС України та три училища професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу. Крім того, для потреб Служби кадри готує Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Ураховуючи загальнодержавну тенденцію щодо зменшення чисельності засуджених та ув'язнених в Україні, нагальним є питання оптимізації чисельності персоналу та, як наслідок, зміни підходів до підготовки кадрів. Що ж торкається стажування науково-педагогічного персоналу навчальних закладів, як важливого елементу удосконалення їх вмінь, знань та навичок, то логічними видаються пропозиції щодо виокремлення двох категорій викладачів: ті, що мають практичний досвід роботи в органах та установах виконання покарань та ті, що не мають практичного досвіду [4, с. 400]. Відповідно і стажування повинно мати на меті різні акценти.

Відповідно до інформації, опублікованої Дирекцією служби виправних установ Норвегії, яка декларує принцип «нормальності» важливими факторами є наступні: 1) покаранням є обмеження свободи, жодні інші права не обмежуються вироком суду, у зв'язку з цим, злочинець має всі ті ж права, як і всі інші, хто живе в Норвегії; 2) ніхто не повинен відбувати покарання в більш сурових умовах, ніж це необхідно для забезпечення безпеки в суспільстві; 3) під час відбування покарання, життя за ґратами повинно бути схожим на життя за межами установи настільки, наскільки це можливо. Можливість реалізації цих принципів повністю, звичайно, обмежена мотивацією безпеки установ та персоналу, інфраструктурних і фінансових ресурсів. Але поряд з тим, для того, щоб відмовити ув'язненому в його правах, необхідний аргументований привід не надавати їх [2].

Отже, що має Норвегія, докладаючи таких зусиль та виконуючи складні завдання?

Окрім низької кількості ув'язнених, звертає на себе увагу показник рецидиву – один із найнижчих у світі, що складає 20% (для прикладу в США, відсоток осіб взятих під варту на протязі п'яти років один з найбільш високих, та становить 76,6 %). Неможливо обійти увагою слова Аге Нойдел, директора в'язниці Halden, який озвучує одну з найважливіших цілей у діяльності виправних закладів: «Кожен ув'язнений в Норвегії повертається в суспільство, Ви бажаєте, аби це були люди, які озлоблені або реабілітовані?» [1].

Зважаючи на вищевикладене, стає зрозумілим, що для досягнення подібних результатів в українських реаліях необхідний диференційований підхід до кожного засудженого, а це стає можливим тільки після системного реформування пенітенціарного відомства, належного фінансування Державної кримінально-виконавчої служби, налагодження системи адміністративних процедур у діяльності різних рівнів органів та установ ДПТС України. Остання складова є більш ніж важливою, оскільки надає можливість органам та установам виконання покарань (з однієї сторони), пересічним громадянам та суспільству у цілому – з іншої, реально розуміти сутність діяльності системи виконання покарань, можливості для її уніфікації, належного контролю та нагляду.

Найважливіше у процесі виправлення злочинців у Німеччині – підтримання зв'язку з соціумом. Відповідно до принципу нормалізації, злочинців в Німеччині, які відбувають термін у місцях позбавлення волі, не позбавляють прав як членів суспільства. Наприклад, ув'язнені зберігають право голосу та отримують певні соціальні переваги. Вони також дають можливість проводити час за межами в'язниці. У Німеччині, визнаючи, що міцні сімейні та громадські зв'язки, пов'язані з успішними результатами, ув'язнені регулярно нагороджуються короткостроковою або продовженою відпусткою додому, щоб відвідати сім'ю або для пошуків роботи чи житла. В Німеччині Федеральний конституційний суд підтвердив відповідність відпустки з в'язниці принципам ресоціалізації та реінтеграції. Вражає той факт, що відмова повернутися у в'язницю з

відпустки додому становить лише один відсоток, і багато ув'язнених сприймають заборону відпустки за більш суворе покарання, ніж утримання під вартою в одиночній камері [5].

Необхідність запровадження в Україні практики підтримання зв'язку злочинців із соціумом, у процесі виправлення, не викликає сумнівів. Більше того, наявність та міцність таких зв'язків необхідно враховувати при винесенні вироків та умовно-достроковому звільненні. Варто ініціювати розробку системи адміністративних процедур, котрі б визначали послідовність дій персоналу органів та установ виконання покарань щодо визначення критеріїв ресоціалізації, підходів щодо оцінки її ступеня, управлінську складову.

Дисциплінарні заходи, які використовуються в німецьких в'язницях, включають у себе догани, обмеження на грошові кошти і майно і обмеження на пересування або дозвілля. Дисциплінарний захід накладається дуже швидко у відповідь на порушення. Одиночне ув'язнення, найбільш сувора дисциплінарна дія і використовується рідко і лише на короткі періоди часу [5]. На що у цьому сенсі варто звернути увагу стосовно нашої держави? Як зазначається в доповіді правозахисних організацій за 2014 рік, головною подією року стало прийняття окремим законом реформаторських змін до Кримінально-виконавчого кодексу України, на необхідності яких неодноразово наполягали правозахисні організації. Суттєвих змін зазнала стаття, що стосується переведення засуджених до позбавлення волі. Раніше пом'якшення умов тримання в межах установи могло здійснюватись на підставі того, що засуджений «стає на шлях виправлення», тепер же засуджені «переводяться» - (ч. 1 ст. 101), що є більш імперативною вимогою стосовно переведення засуджених. Тим не менш дискреційні повноваження щодо оцінки «став/не став на шлях виправлення» залишаються за адміністрацією [6, с 48]. Але поряд з тим, варто звернути увагу на ту обставину, що, наділивши адміністрацію та ув'язнених новими правами, держава наразі не у повній мірі забезпечила можливості їх виконання. У цьому, на наше переконання,

полягає важливість створення адміністративних процедур, які, у разі їх відповідності реальним потребам засуджених та особливостям функціонування системи виконання покарань, здатні суттєво покращити стан справ із гарантування правового статусу засуджених.

Акцент на реабілітацію проявляється в кожному аспекті досвіду німецької в'язниці. Від ширини коридорів до розміщення вікон. Кадрове забезпечення в німецьких в'язницях у переважній більшості складається із соціальних працівників, психологів і адвокатів, і на відміну від США, тюремні працівники проходять ґрунтовну підготовку, перш ніж їх пустять на службу (два роки в Німеччині в порівнянні з тільки п'ятьма тижнями в Колорадо (США)) [7]. Україні ще належить створити необхідні умови для реабілітації, адже для цього потрібно забезпечити насамперед достатній штат психологів та належне медичне обслуговування.

Низький рівень освіти досить часто виступає фактором у розвитку злочинної поведінки. Близько половини ув'язнених не мають ні шкільної, ні професійної кваліфікації. У 2014 році в Нижній Саксонії у виправних установах 740 в'язнів отримали професійні кваліфікації. Вони були навчені, зокрема, таким професіям: муляри, будівельники, теслі, електрики, кухарі, пекарі, зварювальники. Навчальні програми коригуються за погодженням з регіональним управлінням Федерального агентства зайнятості і безкоштовних освітніх установ відповідно до потреб ринку праці. Це робиться для того, щоб учасники могли бути працевлаштовані якнайскоріше після звільнення [8]. Зловживання наркотиками або алкоголем, безробіття, відсутність житла, інфекційні захворювання є додатковими факторами злочинної поведінки багатьох правопорушників, а отже, поряд з навчальними програмами повинні бути й програми для вирішення цих потреб.

У Німеччині діє децентралізована система служб пробації (відома як «соціальні послуги в системі кримінального правосуддя»). Федеральний закон регулює правові завдання і функції всіх співробітників пробації по всій країні. Співробітники служби

пробації в переважній більшості повинні допомагати, направляти і контролювати порушників у разі відстрочки виконання вироку, умовного звільнення або електронного моніторингу. Вони ж займаються спостереженням поведінки засудженого, яка є спеціальним заходом відновлення і захисту. Додаткові завдання варіюються в залежності від федеральної землі. Близько 2500 співробітників служби пробації контролюють 150 000 осіб, які вчинили злочини, 200 офіцерів займаються наданням правової допомоги і близько 900 соціальних працівників, які працюють у пенітенціарних установах (ці цифри залишилися практично незмінними за останні п'ять років) [9]. Зважаючи на кількість офіцерів, які займаються наданням правової допомоги та кількість соціальних працівників, контроль за в'язнями стає майже другорядними завданнями.

Статистика свідчить, що на 100 000 населення Німеччини кількість ув'язнених становить лише 79 осіб. Вироки в Німеччині: від 2 до 15 років становлять лише 15 %, в той час як вироки від 6 місяців до 2 років – 92 % (від 6 місяців до 1 року – 75 %) [6].

В Україні прийняття Закону України «Про пробацію» від 5 лютого 2015 року стало суттєвим кроком наближення до Європейських стандартів. За мету прийняття даного закону було поставлено збільшення кількості осіб, до яких застосовано звільнення від покарання з випробуванням. Також прийняття закону свідчить про переорієнтування мети покарання від звичайної ізоляції особи від суспільства на процес її виправлення. Для реалізації цього закону залишилось створити справжній дієвий механізм впровадження системи пробації, а також професійну службу пробації з відповідними правами, повноваженнями, функціями, та відповідною системою добору та підготовки кадрів.

У Швейцарській Конфедерації, з її державним поділом на муніципальному, кантональному та федеральному рівнях, Федеральна влада має незначні функції в поліції, юстиції та кримінально-виконавчій системі. Кантони є суверенними щодо організації своїх сил поліції, судової системи та правоохоронних органів, серед яких – служби

пробації. Вони, однак, співпрацюють для реалізації федеральних законів, таких як Кримінальний кодекс та Кримінально-процесуальний кодекс [10]. Чітке розмежування повноважень, відсутність нескінченних контролюючих перевірок різних рівнів та відомств – це ознака історично сформованої сильної місцевої влади, яка сама визначає пріоритетні напрямки діяльності виконавчих органів. А це, у свою чергу, сприяє зменшенню залежності від центральної влади та самостійним прийняттям своєчасних рішень.

До 2006 року основною сферою діяльності служби пробації було забезпечення підтримки осіб, які відбули тюремне ув'язнення або покарання у вигляді позбавлення волі умовно. Завдання допомоги особам у слідчих ізоляторах регулюється на кантональному рівні. Починаючи з 2007 року, служби пробації більшості кантонів повинні бути активними в досудовому порядку і порядку попереднього утримання під вартою. У деяких кантонах, служби пробації управляють невеликими майстернями і житловими приміщеннями, в цілях надання робочих місць і житла для людей, якими вони повинні опікуватися. В інших, об'єднання (не урядові організації) розробили форми професійної співпраці і прийняли на себе частину обов'язків служби пробації [10]. Незалежно від процедур, що діють в тому чи іншому кантоні, завдання стоїть майже спільне – супроводження злочинця та надання якомога більшого спектру послуг.

Тільки 7,6% осіб, засуджених за напад із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, були засуджені до різних термінів ув'язнення в 2010 році, згідно із даними Федерального статистичного відомства (у порівнянні з 37 % в середньому по Європі). Переважна більшість були засуджені до умовних термінів та штрафів [11]. Умовні покарання за злочини досить розповсюджені явище в Україні, але це не стосується заподіяння тяжких тілесних ушкоджень.

Враховуючи курс України на поширення децентралізації, досвід Швейцарії як у питаннях розподілу повноважень різних рівнів організації влади, так і у питаннях пробації видається досить доречним, оскільки

передбачає різноманітні підходи (визначені та запроваджені) у різних регіонах.

У польських в'язницях залишається висока щільність заселення, з 86600 місць, передбачених для арешту та ув'язнення, наповненість складає 84100. Відповідно до існуючих норм у Польщі, один в'язень повинен мати 3 кв. м, хоча Європейський комітет з попередження тортур і нелюдського або принижуючого гідності поводження чи покарання рекомендує норму 4 кв. м, а для одиночних камер – 6 кв. м. (у багатьох європейських країнах площа на одного ув'язненого ще більша, наприклад, у Німеччині це 10 кв. м.). З цією метою у 2014 році побудовано 120 нових місць, у 2015 – 265, а у 2016 планується – 940 нових місць [12]. Як бачимо, Польща вживає рішучих заходів по забезпеченню належних умов відбування покарання, фінансування проектів будівництва нових, та можемо бути впевнені, сучасних тюрем.

Штат пенітенціарної служби Польщі налічує 29600 посад, при цьому є 116 вакансій. Кількість працівників, відносно числа ув'язнених, є найнижчою в Європі. За експертними оцінками, польський тюремний персонал є одним з кращих - більше половини офіцерів мають вищу освіту. Майже 80 відсотків співробітників мають вік менше 40 років. Старших за 60 років всього 15 чоловік [12]. Досить показова статистика, оскільки 80 відсотків працівників, які мають від 40 років, знаходяться в досить працездатному віці та незабаром зможуть передавати набутий досвід.

Прагнення влади Польщі до скорочення застосування тюремного ув'язнення і зменшення соціального та економічного навантаження, в тому числі витрат на зниження рівня злочинності, заслуговує на увагу. Судові дані переконливо свідчать, що позбавлення волі на строк до шести місяців найчастіше було призначено за водіння у стані сп'яніння, злочинство, ухилення від сплати аліментів, злочини, пов'язані з наркотиками, шахрайство, які в сукупності складають – 47% обвинувальних вироків. Вироки від 6 місяців до 1 року (в тому числі) в 50 % випадках виносили в якості покарання за крадіжку, шахрайство, несплату аліментів,

бійки, побиття, за злочини, пов'язані з наркотиками та водіння в стані алкогольного сп'яніння [13].

В Україні питання перебування осіб в колоніях та слідчих ізоляторах стоїть досить гостро. Особливо це стосується слідчих ізоляторів, які переповнені, знаходяться не завжди в задовільному стані та часто потребують капітального ремонту або взагалі непридатні до використання за призначенням. Для поліпшення ситуації у Міністерстві юстиції обговорюється питання створення в Україні приватних в'язниць, оскільки вважається, що утримання злочинця в приватній в'язниці коштує менше, ніж у державній. Про це на брифінгу заявив заступник міністра юстиції України Гія Гецадзе [14]. Але наразі ці пропозиції знаходяться на стадії вивчення та опрацювання.

Позбавлення волі з використанням електронного спостереження в Польщі застосовують до 5300 засуджених. З точки зору кількості людей, відносно яких здійснюється моніторинг, Польща займає друге місце в Європі (після Англії та Уельсу) [13].

Застосування електронних засобів контролю, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України, здійснюється з метою забезпечення виконання зобов'язань, що покладаються на підозрюваного, обвинуваченого ухвалою слідчого судді, суду, про застосування запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі, або у вигляді домашнього арешту. Але кількість осіб, до яких застосовано такий засіб запобігання, досить незначна. У зв'язку з високим відсотком рецидиву доцільно було би внести пропозиції для встановлення електронних засобів контролю за особами, які умовно-достроково звільнені та інших категорій осіб до яких доцільно було б застосувати такий вид контролю.

Висновки

Спираючись на закордонний досвід функціонування пенітенціарних систем, діяльність яких у розвинених країнах направлена на надання всебічної допомоги особі, яка прагне до виправлення, перш за все в Україні необхідно напрацювати підходи щодо побудови своєї системи виконання

покарань. Ця система має сприяти дотриманню прав засуджених та поступово поліпшувати їх соціально-побутові умови. Як наслідок такого – більш системний підхід до організації процесу ресоціалізації.

Також важливо визначити найбільш пріоритетні напрями реформування пенітенціарної системи, серед яких: система добору та спеціалізованого навчання персоналу; покращення умов відбування покарання; зменшення кількості ув'язнених або скорочення термінів ув'язнення особам відповідно до рівня їх суспільної небезпеки; з метою зменшення кількості осіб, які перебувають у слідчих ізоляторах, запровадження дієвої служби пробації з широкими повноваженнями, яка відіграє провідну роль у системі виконання покарань провідних країн Європи.

На наше переконання, переважна більшість вказаних аспектів діяльності пенітенціарного відомства може і повинна бути охоплена системою адміністративних процедур. Управлінських аспектів у діяльності ДПтС України більш ніж достатньо. Відтак чисельність та якість розроблених адміністративних процедур суттєво впливає на зовнішню та внутрішню оцінку системи виконання покарань у цілому.

Література

1. Sterbenz C. Why Norway's prison system is so successful / C. Sterbenz // BusinessInsider – 2014, 11 Dec. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.businessinsider.com/why-norways-prison-system-is-so-successful-2014-12>
2. Directorate of Norwegian Correctional Service // Kriminalomsorgen : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kriminalomsorgen.no/information-in-english.265199.no.html>
3. Vollan M. Direktør i Kriminalomsorgsdirektoratet: Norske fengsler er smekkkulle / M. Vollan // Aftenposten – 2015, 26.jul. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/Direktor-i-Kriminalomsorgsdirektoratet-Norske-fengsler-er-smekkkulle-8105054.html>
4. Стеценко С.Г. Підготовка кадрів для пенітенціарної служби України: шляхи

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто досвід пенітенціарних систем ряду європейських країн. Автор звернув увагу на найкращі досягнення Німеччини, Норвегії, Швейцарії та Польщі у сфері відбування покарань та ресоціалізації злочинців, проаналізував можливість та доцільність впровадження такого досвіду в українських реаліях.

SUMMARY

The article reviews the experience of penitentiary systems in several European countries. The author drew attention to the best achievements of Germany, Norway, Switzerland and Poland in the services of sentence and resocialization of offenders; analyzed the possibility and appropriacy of this experience in Ukrainian reality.

удосконалення / С.Г. Стеценко // Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних пенітенціарних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України. Матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 28-29 березня 2013 р.). – К.: Державна пенітенціарна служба України; ВД «Дакор», 2013. – С. 398-401

5. Subramanian R. Sentencing and Prison Practices in Germany and the Netherlands: Implications for the United States / R. Subramanian. A. Shames // New York, NY: Vera Institute of Justice, 2013. – P. 22. : [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.vera.org/sites/default/files/resources/downloads/european-american-prison-report-v3.pdf>

6. Права людини в Україні – 2014. Доповідь правозахисних організацій / За ред.: О. А. Мартиненка, Є. Ю. Захарова / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. – 340 с.

7. Moraff C. Can Europe Offer the U.S. a Model for Prison Reform? / C. Moraff // Next city. – 2014, 19 June : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://nextcity.org/daily/entry/us-prisons-reform-european-prisons-model>

8. 8 . Justizvollzug // Niedersächsischen Landesjustizportals : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.justizportal.niedersachsen.de/portal/live.php?navigation_id=13268&article_id=10505&psmand=13

9. Summary information on probation in Germany // The European Organisation for Probation : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cep-probation.org/wp-content/uploads/2015/03/Summary-information-on-Germany.pdf>

10. Fink D. Probation in Europe. Switzerland. / D. Fink. H. Bruni // Europe organisation of probation. – Utrecht. – 2013. – P. 43 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cep-probation.org/wp-content/uploads/2015/03/Probation-in-Europe-2013-Chapter-Switzerland.pdf>

11. Les petits délinquants pourront aller en prison // Tribune de Genève : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tdg.ch/suisse/Les-petits-delinquants-pourront-aller-en-prison/story/16474928>

12. Polskie zakłady penitencjarne zapelnione prawie w 100 proc // onet : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wiadomosci.onet.pl/kraj/polskie-zaklady-penitencjarne-zapelnione-prawie-w-100-proc/z708v>

13. Szymanowski T. Efektywność systemu penitencjarnego w Polsce – stan obecny i perspektywy : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wroclaw.so.gov.pl/downloads/konferencja/Teodor_Szymanowski.pdf

14. В Україні можуть з'явитися приватні в'язниці // lb.ua : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukr.lb.ua/news/2015/04/17/302179_ukraini_mozhut_zyavitisya_privatni.html